

Historisk Essay

Den historiske fortælling. Et studie i den historisk-biografiske genre

Af Bo Elbrønd-Bek

I hvilken udstrækning projicerer forfatteren til en biografi sit eget tema ind i stoffet? Spørgsmålet diskuteres i den efterfølgende artikel, der er led i et forskningsprojekt om den historisk-biografiske genre, konkretiseret ved en række biografier af store personligheder fra det moderne gennembruds tid. De senere års voksende biografiske interesse kan både ses som en reaktion mod marxistisk baserede samfundsteorier og et forsøg på at understrege det enkelte menneskes betydning og værdi set i relation til stat og samfund. Traditionelt reflekterer den biografiske genre et behov for mening og sammenhæng på det individuelle plan, hvilket ingenlunde forhindrer, at den biograferede tolkes og vurderes på baggrund af epokens materielle og mentale betingelser. Men i hvor høj grad medtænker og bearbejder biografen sin egen overføring og hele samfundsmæssige situation, som på væsentlige områder adskiller sig fra den biograferedes? At bestemme biografens erkendelsesinteresse bidrager samtidig til forståelsen af det komplicerede, dialektiske forhold mellem liv og værk, individ og samfund.

Historien er genstand for en konstruktion, hvis sted ikke er den homogene og tomme tid, men den tid, som er opfyldt af »nutid«. [Walter Benjamin, *Kulturindustri*, 1973, 189]

Interessen for såvel historiske romaner som biografier og historieskrivning af den mere fortællende art er i disse år stadig voksende. Men hvad er årsagen til, at forfatterne vender sig mod historiske emner, og at historikerne prioriterer fortællingen højere end tidligere? Et svar herpå foreligger i Paul Ricoeurs store værk *Time and Narrative*, I-III (Chicago, 1984-88), hvori han behandler den upåagtede sammenhæng mellem historie og fiktion. En begivenhed er først historisk, når den indgår i et forløb eller en sammenhæng, der kan fortælles. Den skal ses i en betydningshelhed. Sigtet med selve beskrivelsen af et historisk forløb eller en historisk person er i sidste ende at forstå noget, som er anderledes end os selv, og derigennem forstå os selv. Ved at dreje sig om det særegne, det fra os afvigende, kan

den åbne for spørgsmålet om vore egne, forskellige muligheder. Både den fiktive og den historiske fortælling viser tilbage til den uafsluttede historie, vi selv står i. Nutidens læsere har således brug for fortællingen til at få belyst den historie, de selv indgår i. Interessen for fortælling og historie binder i en interesse for at forstå både fortid, nutid og fremtid som noget menneskeligt, der kan berettes om; kun på denne måde bliver den tid, vi lever i, gjort begribelig. Historieskrivning er fortællingen om den tid, der er forløbet, men uden forskerens skabende fantasi ville fortiden være uvirkelig: vi ser kun ruinen som ruin, når vi kan forestille os slottet. Den historiske fortælling giver os hver især og vort samfund som helhed en identitet, ligesom enhver biografi og selvbiografi er en fortælling, der skaber en identitet. Men den historiske forklaring formidler samtidig et menneskesyn; såvel historikeren som læseren må tage stilling.

Hensigten med projektet er at undersøge fortællingens betydning for historieskrivningen konkretiseret ved en række historiske biografier om betydningsfulde personer fra slutningen af det 19. århundrede i Danmark (Georg Brandes, Edvard Brandes, Viggo Hørup, Kristian Erslev, H. N. Andersen m.fl.). Biografiernes tematiske indhold og æstetiske udtryk undersøges for at opnå en integreret forståelse af den sociale betydning og den æstetiske virkning, der ligger i de pågældende værker. Inddragelsen af æstetiske og socialpsykologiske perspektiver tjener til at vise, at perceptionsformerne og de grundlæggende erkendelseskategorier, så som tiden og rummet, også er underlagt historiens »modellering«. Det er således heller ikke muligt at hæve sig over sin erkendelses betingelser, der er et resultat af den historiske proces.

For at blive til må der vælges bevidst. Dette synspunkt lader sig afprøve i biografien. Ved indgående at beskæftige sig med biografierne om en bestemt periodes store personligheder, bliver det klart, at der under det realiserede altid ligger det muligt historiske, det som kunne være blevet til i perioden, men som blev trængt tilbage eller holdt ude – i nogle tilfælde åbenbart fornægtet – af begivenhedernes gang og af de tolkninger, som periodens mennesker – ligesom nutidens – valgte at holde sig til. Et eksempel kan tydeliggøre tankegangen. I sin levnedsskildring *Viggo Hørup* (1984) tillægger Torben Krogh anskuelser og holdninger i den offentlige debat stor betydning. I forordet hedder det således:

Ud af aktuelt betonedede betragtninger voksede et sæt anskuelser, der blev til en sammenhængende politik. Og det var en politik, der ikke blot udfordrede og inspirerede hans samtid. Den blev en levende del af det demokratiske samfunds udvikling. Hverken dengang eller senere sejrede Hørups anskuel-

ser i den forstand, at de blev retningsgivende for udøvelsen af den politiske magt. Men de slog så dybe rødder i den politiske tænkning, at de fortsat spiller en væsentlig rolle i den almindelige samfundsdebat. [7]

Kroghs åbenlyse idealisering af Hørups politiske journalistik er øjensynlig udsprunget af venstrefløjens legitimeringskrise. Men dette udgangspunkt viser sig i praksis at spærre for historisk indsigt. Som påpeget af Søren Mørch i artiklen »Ved tankens magt og talens strøm« (*Kritik* 70, 1985) er Kroghs historiesyn idealistisk og udialektisk:

Modellen er, meget forsimplet, den, at helten i sit hoved fostrer denne eller hin idé, giver udtryk for den i Skrift og Tale, og i kraft af tankens klarhed og argumenternes vægt omstemmer andres sind, hvorefter disse andre bliver til flere og flere ved mere skrift og mere tale, og i løbet af kort tid – måske et par år – tænker folket anderledes og gækker hen og gør noget nyt de ikke før har gjort og – vupti hvadbehar – er den nye tid blevet skabt af logos, så at sige. [93f]

Noget af det mest interessante er Mørchs påvisning af Kroghs harmoniseringsbestræbelser. I sin personlige kamp for ydre og indre autonomi led Hørup skibbrud, såvel politisk som ægteskabeligt. Men Krogh ser ikke den tæt forbundne, kompensatoriske relation mellem Hørups frigørende strategi, hans kamp mod autoriteternes formynderi og det konfliktfyldte privatliv med hustruen og elskerinden. I den offentlige strid satte han skel med sit krav om at dele sig efter anskuelser; og præcis her sætter Mørch ind med sine spørgsmål:

Var det mon kun i det udvortes han så denne dialektik? Strakte den sig ikke ind i hans eget liv, som skellet mellem torsdagsveninden og konen, mellem Henriette og Emma, mellem horeungen og de ægte børn? Ikke hvis man skal tro Torben Kroghs billede. I det fortoner det indre og private sig i intetsigende harmoni, trods torsdagsveninde og horeunge. Denne harmoniske zone, fredens område, kedelig og derfor ubeskrivelig som Paradis, strakte sig langt længere, som en udstråling fra det private til det offentlige: til en harmoni mellem politikken og journalistikken. Eksisterede der en sådan harmoni i Hørups liv? Det gjorde der hvis man skal tro Torben Kroghs levnedsskildring, men skal man det? [91]

Måske beror det gådefulde i Hørups kontrollerede personlighed på, at han stillet over for et personligt valg undlod at vælge; i stedet stillede han uafslædt læserne/vælgerne over for et forpligtende politisk valg. Hans private livsførelse dementerede til stadighed hans offentlige fordring: del jer efter anskuelser! Krogh spørger imidlertid ikke efter Hørups interesse

i at fastholde en (selv)undertrykkende, livslang hemmeligholdt trekant, der ikke har noget med redelighed i Kierkegaardsk forstand at gøre. I stedet postulerer Krogh, at der snarere er tale om et ligeværdigt forhold, »hvor de begge gav og modtog«:

Det var den gensidige forelskelse, der bragte dem sammen. Men det var en dyb overensstemmelse i tankegang og livsindstilling, der fik deres forhold til at vare ved og udvikle sig. [...] Trods hendes momentane trang til at udskrive deres kærlighed for alverden, var de dømt til at holde den hemmelig for alle andre end nogle ganske få fortrolige. Men den blev kernen i deres tilværelse. [107]

Imidlertid udfoldes denne kerne ikke i biografien, idet vægten lægges på heltens politiske og journalistiske karriere. Men hvorledes placeres virkelighedens gerning i Hørups univers i forhold til kernen i hans liv, hvilket vil sige Henriette Steen? Et svar herpå findes i deres korrespondance. Til sin gravide veninde, der er rejst bort for at undgå skandale og afskedigelse, skriver Hørup d. 28.5. 1873 om ægteskab og kærlighed:

Forresten er Rubicon et vanskeligt Vand, ikke just med det at komme over, men med det at komme til Rom; for ikke at tale om dem, der saasart de ere ovre blot ønske, at de var lykkelig og vel i Gallien igjen; men de, der sidde ved Bredden og græde og de, der gjøre Toilette og speile sig i Vandet, det er heller ikke de sande Cæsarer. [*Hørup i breve og digte*, ved Karsten Thorborg, 1981, 49]

Var Hørup en sand cæsar? nåede han Rom? eller var han »dømt« til at skue ind i det forjættede land? »dømt« til at drømme? I hvert fald drømte Henriette om sit forestående identitetstab; i et brev af 16.6. 1873 hedder det:

»Den Tredie« er noget urolig efter sådan en Motion, men også det kan jeg ganske godt lide, det er jo dog Noget af Dig, jeg kunde næsten ønske atter at have den så nær. Hvis den nu ligner Dig meget, som den vist gjør, så tør jeg aldrig lade Nogen se den. Forleden drømte jeg, at jeg havde fået – Tvillinger – det har nu ingen Nød – den ene lignede Dig – den anden mig, så tog jeg den, som lignede Dig og gik med – den anden lod jeg blive på Anstalten – men jeg var så angst at Andre skulde se den lignede dig. Sådan kan jeg drømme. [56f]

Men hendes cæsar fastholdt spaltningen. I et brev fra juni 1873 forskrev han både sig selv og hende til drømmens verden:

Troer du paa Eventyr? jeg gjør det, jeg har altid vidst, at der inde bag Tilværelsen laa en anden Virkelighed med finere Blomster og stærkere Duft og med Love lige saa gyldne som de 12 Tavlers. Denne Dobbeltthed, der ængster dig, forstyrrer mig ikke meget, jeg er vant til at gaae ud og ind af Virkeligheden og retirere over i Eventyrets Land med mit Habengut og lade som jeg var hjemme der. [60]

I denne eventyrskov mødte Hørup sin prinsesse, – sådan tog det sig i det mindste ud for ham. Videre hedder det:

[...] hvis du var løbet bort paa den flade Mark iblandt Virkelighedens Kartoffler, hvor *du* vilde have været i Sikkerhed og jeg i Vinden, vilde det ikke have været en Urimelighed, som intet Eventyr vilde have vedkjendt sig, et Oprør mod de Love, der ere ligesaa gyldne og mere hellige end de 12 Tavlers! [61]

Krænkede Henriette disse eventyrlige love med sit stadig tilbagevendende ønske om legitimering af deres kærlighed? Er Kroghs dømmende instans skæbnen? den offentlige mening? eller blot et mytologisk forsøg på at dække over Hørup's splittelse. I Krogh's version af eventyret om Hørup glider »den Tredie« ud af billedet på denne måde:

Efter at graviditeten var overstået og hun havde genoptaget sit arbejde – stadig som den barnløse frk. Steen – ved Østre Friskole i Hindegade, vedblev de at komme sammen. [105]

Og eksklusionen, fortrængningen er i al sin usamtidighed en kendsgerning. Offentligt kæmpede Hørup en heroisk kamp mod kvindeundertrykkelse, i praksis tvang han Henriette til at afstå fra deres elskovsbarn. Men Krogh tematiserer hverken dette identitetstab eller Hørup's uvilje mod at gøre plads til den slags »historiske Tilfældigheder«. Hørup sugede nemlig næring af lidelsen! Den var drivkraften i hans stadige forsøg på at demaskere den nationalliberale biedermeierkultur, at skrive sig ind i den nøgne eksistens. I et brev fra d. 30.4. 1873 siger han herom:

[...] der er en Sorgens evige Ungdom, som hver Dag drikker af den melancholske Kilde, hvoraf Menneskelivets varmeste, blødeste og fineste Følelser strømme, men deroim kan Intet fortælles. [...] for mig er Natten Dag og Drømmen Virkelighed og Eventyret det eneste Tilforladelige; men Livet og Virkeligheden er et ørkesløst Eventyr, leget af Skygger og jeg selv leger med som et Spøgelse i Solskin og det er Altsammen uhyggeligt som det levende Liv maa være for et stakkels Spøgelse, der gjør Livets Bevægelser med efter Hukommelsen og endda maa være glad over at kunne Noget

udenad – men et saadant Spøgelse kan længes Kjære, længes efter Natten [...]. [34f]

Selvom Hørup udpegede historiens retning, så er det næppe muligt at karakterisere hans praksis som overskridende – tilsyneladende et paradoks, som han har tilfælles med andre af det moderne gennembruds stridsmænd. Hans historie er ikke kun politisk, men også psykisk, hvilket betyder, at man må se på hans handlinger som resultat af såvel bevidste som ubevidste valg. En epokes mentale strukturer er nemlig ligeså afgørende for den samfundsmæssige udvikling som de økonomiske, eftersom mennesker primært forsøger at forme tilværelsen i overensstemmelse med det af dem selv skabte billede, hvilket aldrig er en ren afspejling af de virkelige vilkår. Hørups marginalisering af Henriette Steen, hendes udelukkelse fra etablerede tanke- og handlingsmønstre er afhængig af majoritetens bevidsthedsstruktur, hvilket tydeligt kommer til udtryk i novellen »Pægle-Kroen«, hvori Hørup forsvarer og retfærdiggør hemmeligholdelsen af forholdet, idet han retter smed for bager:

[...] De ere for stærke. De vilde knuse Dig. Du veed ikke, hvad det er at have dem allesammen mod sig – hvor lidt jeg kunde hjælpe Dig. Og jeg selv. Det var et Saar, hvor jeg var værgeløs – som de alle kunde rode i – uden at jeg kunde slaa igjen. Jeg kunde ikke. Saa maatte jeg lade alt det andet ligge og tage det alene. Men jeg kunde ikke slippe, jeg har mere end det – jeg maa frem. [470]

Havde Hørup ligesom hovedpersonen i Franz Werfels fremtidsroman *De ufødtes stjerne* (1946, dansk 1951) fået mulighed for at stille vismanden »Den højtsvævende« spørgsmålet: »Hvad var det vigtigste øjeblik i mit liv?«, så ville han med Krogh have tænkt på et stort øjeblik i sin politisk-journalistiske karriere. I romanen udspilles det overraskende svar i form af en pinlig livsscene, der er totalt fortrængt: et hospitalsbesøg hos en svigtet kvinde, der har været ved at dø i barselssengen under fødslen af deres barn. Den højtsvævende giver følgende begrundelse for valget af netop denne situation: »Fordi det mest forbindelsesrige øjeblik er det vigtigste.« Men dette øjeblik fokuserer Krogh slet ikke på, fordi han i sit Hørup-studium hverken har medtænkt eller undersøgt det muligt historiske i historien, hvilket fuldt så meget er en del af historien som det realiseret historiske. Usamtidigheden i Kroghs historieskrivning består i, at han ikke konkret evner at påvise historiens konjunktiv, dens 'det kunne være blevet anderledes'.

I sagens natur må man oftest skaffe sig et begreb om det muligt histori-

ske ved at slutte modsætningsvis fra det faktiske, især ved at lytte opmærksomt til periodens uafvidende tavsheder og bevidste fortællinger. Derved bliver det muligt at afdække den underliggende struktur, der gør, at noget og ikke andet kan tænkes. Nedenunder de tanker, som frembringes i den pågældende periode, er der et begrebssystem eller en kode, som fastlægger den måde, hvorpå der tænkes. Man tænker indenfor et struktureret erkendelsesfelt, der giver betingelserne for, hvad der kan opfattes og dermed frembringes. Systemet, man tænker og føler indenfor, dannes via en afgrænsning. Dermed melder spørgsmålet sig om forholdet til det »andet«, som afgrænsningen sker mod.

For at besvare dette spørgsmål og dermed opnå en mere dybtgående forståelse af historien og menneskelige handlinger i fortiden vil den form for historieforskning, der interesserer sig for anvendelsen af psykoanalytiske teorier, være inspirerende. En sådan psykohistorisk tilgang er relevant i studiet af den historisk-biografiske genre, ikke alene fordi emnet er en nutidig persons tolkning af en udvalgt person i fortiden, men fordi ubevidste strukturer ligger som en selvstændig realitet under individernes handlinger, idet de i virkeligheden bestemmer disse handlinger. Det analytiske konstruktionsarbejde er da også blevet sammenlignet med arkæologens forsøg på gennem rekonstruktion at bestemme det, som mangler.

I den historiske biografi forsøger historikeren ikke blot at afbilde og genoplive et menneskes forestilling og opfattelse, som den kommer til udtryk i ord og handling, men også det bagvedliggende indre liv med dets attituder, aspirationer, frygt og forventninger, der tilsammen danner den pågældendes private konstruktion af verden. Hvad der forener historie og psykoanalyse er et ønske om at genvinde, hvad der er blevet fortrængt. For alle mennesker og nationer er det nødvendigt med et vist kendskab til det forgangne. Wilhelm Dilthey fandt det umuligt at acceptere det positivistiske ideal, som formuleredes af en af hans samtidige antagonister, Leopold von Ranke, nemlig at beskrive »wie es eigentlich gewesen«, eftersom den levede erfaring og den historiske forståelse er gensidigt afhængige af hinanden. En objektiv, neutral historieforskning er derfor heller ikke mulig. Historikeren må nødvendigvis betragte historien ud fra sin aktuelle placering, der i sig selv er resultat af den historiske proces. Historieskrivningen er defineret af det samfund, hvori den udøves, og forbundet med de socio-økonomiske og mentale strukturer og konflikter, som udspiller sig i dette samfund. Den viser sig selv at være historisk, både i henseende til historikeren og især til det samfund, han eller hun skriver i og for. Nye tolkninger er altid mulige i og med at det forgangne aktualiseres i nuet; hver registrering må formidles gennem en iagttagers tanker, en

fortællers. På samme måde som der i personligheden sker en forvrængning af det forgangne i overensstemmelse med individets personlige dynamik og socialisation, således kan man også tale om historikerens personlige smertepunkter. Det er derfor nødvendigt for historikeren, at han undersøger sine egne følelser, fordi de sandsynligvis udgør det vigtigste forskningsværktøj han har. Imidlertid viser det sig ofte, at forskeren er meget ubevidst om den måde, hvorpå han benytter sig af sin egen subjektivitet. Da rekonstruktionen af det forgangne for en stor del beror på identifikationsprocessen, så bliver fænomenet overføring af stor kritisk betydning – specielt i de tilfælde, hvor interessen gælder store personligheder. Problemet opstår, hvis fascinationen bliver ekstrem. Mens eksempelvis Kroghs tavshed, hans mere eller mindre bevidste udeladelse af horeungen i fremstillingen manifesterer en modstand mod at nærme sig noget psykisk foruroligende, er Mørch opmærksom på, hvorledes Krogh med sin fortælling formidler ét, men skjuler noget andet. Det sted, hvor Krogh så at sige anstrenger sig mest for at lukke fortællingens tydningsmuligheder, er samtidig dens svageste punkt. Med sit gennembrud giver Mørch plads til en anden fortælling, der hidtil ikke har kunne komme til orde. Samtidig med, at han sammenbinder ikke tidligere forbundne tanker og følelser, opløser han andre af Kroghs forbundne elementer. Derved spejler han primært Krogh, hvilket denne automatisk reagerer på i sit svar (jf. *Kritik* 72, 1985). Fortolkningens grænser fastsættes med andre ord af forskerens egne komplekser og indre modstande. Indsigt i et andet menneske opnås kun ved, at man er åben over for tilsvarende sider hos sig selv. Opmærksomheden herpå er desto mere nødvendig, eftersom ens egne forgangne minder og oplevelser er forvrængede. De stærke følelser, der udvikles i relation til den biograferede personlighed, er nemlig genoptryk i mere eller mindre revideret form af tidligere psykiske oplevelser hos biografen, der aktuelt sætter dem i relation til den biograferede. Disse psykiske produkter må da granskes for at blotlægge de lag af forklædninger, som de er indsvøbt i. Resultatet af en sådan tolkningsprocedure er en »historisk sandhed«. Historieforskning kan altså karakteriseres som et forsøg på at tolke data om forgangne menneskelige handlinger med henblik på at opdage noget, der ikke er umiddelbart manifest.

At redegøre for sin forskningsinteresse er ganske vist blevet mere almindeligt, men det hører stadig til sjældenhederne, at den integreres i fremstillingen. Imidlertid er det værdifuldt, når værdigrundlaget for tolkningen og vurderingen lægges åbent frem. Eksempelvis gør Hanne Engberg i *Historien om Christen Kold – en skolehistorisk afhandling* (1985) opmærksom på, at hendes vigtigste baggrund for arbejdet er »ti år som høj-

skolelærer. Syv år på en grundtvigsk højskole og tre år på en socialistisk« (10). Engberg forsøger netop ikke at etablere en »objektiv« position, hvorfra Kold beskrives og udlægges. Tværtimod vises det, hvordan den historiske erkendelsesinteresse er motiveret gennem den til enhver tid foreliggende nutid og dens interesser. Det er tilmed kommet værket til gode. Om sit arbejdsmæssige og politiske engagement skriver Engberg:

I to år måtte jeg lægge papirerne på hylden, fordi jeg blev valgt til Folketinget. Fra 1979 til 1981 repræsenterede jeg Socialistisk Folkeparti i Vestre storkreds og havde ikke tid til andet end politisk arbejde. Slap jeg Kold af syne i denne periode, fik jeg dog gevinst på anden måde for et væsentlig tema i bogen. Jeg lærte mere, end jeg vidste i forvejen om samspillet mellem folkelige bevægelser og politiske muligheder. [10]

Dermed er bogen også indskrevet i samtidens skole- og kulturkamp, i og med at den fortæller om »et samfund, der langsomt og sikkert løsrev sig fra gammel autoritetstro og blind tillid til embedsmænd« (9). Spørgsmålet er imidlertid, om der kan drages en lære af dén historie, af den skabte meningssammenhæng – og i givet fald hvilken. I konklusionen hedder det:

En nutidig følge af hans opgør betyder ikke nødvendigvis en privatisering af det offentlige skolevæsen efter min mening. Men en løsrivelse af det fra ensidig forstandsdyrkelse og målrettet erhvervsorientering. [338]

Når Engberg mener man kan lære af historie, i hvert fald af hendes, hænger det tydeligvis sammen med en analogisk tænkemåde. Kun tilsyneladende har hun ladet sig indskrive i det anderledes og taget plads i fortidens samfund. Efter at være vendt tilbage til sin egen verden, mener hun at kunne påvise en bemærkelsesværdig tolknings- og traditionssammenhæng:

Der er en mærkværdig lighed mellem den stivnede enevælde i 1830erne og den stivnede velfærdsstat i 1980erne. På begge tidspunkter er et gammelt samfundssystem ved at være udlevet. [338]

Og i denne situation ser Engberg – i stedet for en haltende sammenligning – som i en vision, højskolen som drivkraften i en samfundsomvæltning uden at reflektere over, hvorledes teoridannelsen opstår ud af den historiske erfaringshorisont:

Konklusionen er for mig, at højskoleformen – den udvidede familie – indeholder ansatser både til patriarkalsk dominans og til frigørelse. Det sidste

kan ske – og sker – når kønsrollerne tages op til revision på den folkelige højskole, således at mænd bliver sig deres kvindelighed bevidst, og kvinder i højere grad rækker ud over familiens kreds med mandsmod [sic] og handlekraft. Så bliver højskolen ikke et lukket reservat, der plejer egne problemer, men den dynamo for samfundsudvikling, som både Kold og Grundtvig ønskede, den skulle være. Og samfundet får den revser, der kan være medvirkende til at ændre det – i antipatriarkalsk og antikapitalistisk retning. [338]

At det kønspolitiske aspekt også udspringer af en personlig problematik er indlysende, men denne position siger afhandlingen intet om trods de forskydninger, der er sket mellem det offentlige og det private. Indebyrden af den talende tavshed lader sig naturligvis fremanalysere. Engbergs tema i forskningsmæssig henseende konstitueres nemlig først gennem problemstillingens motivation.

Også på anden vis er bogen tidstypisk, idet Engberg bevidst har valgt fortællingen som kommunikationsform:

Beskrivelsen har været formet som en *historie* om en ejendommelig mand og hans bemærkelsesværdige resultater. Bevidst er fortælleformen valgt. Fordi hovedkilden til forståelse af Kolds liv og skolevirksomhed er Vennemødetalen, Kolds fortælling om sig selv, er »historien om Kold« blevet en fortælling, der udfylder og kommenterer, hvad han selv udelader. Desuden er den letforståelige fortælleform valgt, fordi historien om Kold er en spændende historie, og fordi man som forfatter af en bog om Kold skylder ham at skrive folkeligt. [336]

Men en fortælling har altid en fortæller, der f.eks. manifesterer sig i interessen for kønsrolleproblematikken. At det i nærværende tilfælde munder ud i en forståelse, der næppe overskrider den aktuelle omverden, er en sag for sig. Spørgsmålet er, om der med afhandlingen som helhed gøres nye, vigtige opdagelser, om forældede hypoteser rives itu, om forståelseshorizonten udvides. Er der med andre ord tale om et erkendelsesmæssigt gennembrud eller blot udtryk for utopisk tænkning, når Engberg slutter sådan:

Nu er det borgerlige samfund, der afløste enevælden, stivnet i ny åndelig armod og økonomisk ufremkommelighed. Kun gennem folkelige bevægelser – græsrodder kaldet – kan nye gennembrud forventes. Det er den politiske lære af historien om Christen Kold. [338f]

Selv når man tager højde for, at tolkningen nødvendigvis er bundet til fortolkerens praksis, tyder meget på, at græsrodsparadigmet ikke er en tilvæ-

relesforståelse Engberg er nået frem til ved at efterspore Kolds veje. Det indgik nemlig i forudforståelsen. Der er således ikke tale om en integration af to historisk specifikke horisonter, forskningsgenstandens og fortolkerens.

Proceduren kan opfattes som en art dialog, hvor fortolkeren ved at udspørge teksten samtidig kommer til at stille spørgsmål til sig selv og sin egen historiske eksistens. Et sådant spørgsmål kan naturligvis også komme udefra, men i bestræbelsen på at give et gyldigt svar må forskeren gøre spørgsmålet til sit eget. I modsætning til Hanne Engberg bliver Ole Lange i sin disputats om C. F. Tietgen bevidst om analogiproblemet foranlediget af Lorenz Rerup, der i en kritisk anmeldelse af *Finansmænd, stråmænd og Mandariner* (*Kristeligt Dagblad*, 14.4. 1978) advarer mod for håndfaste historiske paralleller. Fra bogens indledningskapitel citerer Rerup, at et af formålene med disse Tietgen-studier er:

[...] at belyse, hvorledes en centralt placeret person var i stand til intelligent og dygtigt at udnytte nogle økonomiske og politiske forhold og konjunkturer til at opbygge et stort foretagende. Denne proces, metoderne og mekanismerne, der så sjældent kan afdækkes i detaljer, er det centrale og interessante, ikke så meget personen Tietgen endside Store Nordiske. [24]

Derefter skriver og citerer han videre:

Og så kommer hestehoven frem: »De er så meget mere interessante som man kan formode, at de samme metoder og mekanismer er i funktion også i 1970'ernes samfund, selvom de nok er finere udviklet end i 1870'erne og 1880'erne.« [24] Ak ja. Man kan jo formode hvad som helst. Og insinuationen, der rammer i flæng, skal nok skærpe kystbanesocialisternes appetit. Men det er ikke just indlysende, at de metoder, der praktiseredes i 1870'ernes hektiske kapløb i relativt primitive samfund har ret megen lighed med nutidens verden.

I forordet til *Partnere og rivaler* (1980) forbigår Lange det følelsesladede i Rerups retorik samtidig med, at han gør opmærksom på, at han som journalist i 1978 blev involveret i forsøg på at udrede omstændighederne vedrørende Jan Bonde Nielsens finansaffærer. Og med direkte adresse til Rerup skriver Lange:

Men de metoder, der her var i funktion, er let genkendelige fra 1870'erne og 1880'erne. Lighederne er forbløffende. Hvad der ved udarbejdelsen af bind 1 var formodninger – og kunne udlægges som insinuationer af skeptikere – viste sig at være virkelighed i langt højere grad end nogen turde fo-

restille sig, da indledningskapitlet til »Finansmænd, Stråmænd og Mandariner« blev skrevet i 1976. [10]

Efter således at have tilbagevist Rerups skepsis i og med den konstaterede lighed mellem Tietgens og Bonde Nielsens finansielle manipulationer, rejser der sig flere interessante spørgsmål, som Lange lader ubesvarede. Hvad er årsagen til, at to højt kvalificerede historikere ikke umiddelbart kan enes om en parallel? Hvad er det, der spærrer for indsigt i det ene tilfælde, men åbner for en sådan i det andet? Eller er det først og fremmest historikerens tilværelsesforståelse, hans ideologiske holdninger og fordomme, som læseren konfronteres med, og ikke den historiske virkelighed? I første omgang ser Rerup Langes forståelse som en ahistorisk aktualisering ud fra nutidige tolkningsgrænser samtidig med, at han er blind for sin egen fordomsstruktur i den affødte kritik; Rerups fordom er nemlig udtryk for tvang ud fra lige så partikulære interesser som Langes. Begge opfylder en ideologisk funktion – den ene er blot ikke klar over det. Dermed være ikke sagt, at en sammenligning mellem Tietgens og Bonde Nielsens forretningsmæssige metoder er umulig. Principielt er der to forskellige måder: som analogislutning og som en egentlig historisk redegørelse, hvilket forudsætter en påvisning af, at der er tale om den samme problemstilling. Kan man ikke give denne redegørelse, så er der tale om analogi. At henvise til, at ét ligner noget andet, er ikke en afgørelse af, om det første er kvalitativt lig det andet. Hverken Ole Lange eller Hanne Engberg gennemfører en stringent argumentation, kun en analogisk jævnføring, hvilket Lange da også klart erkender i 1980. Forståelse og tolkning forudsætter imidlertid en sammenligning, dvs. en uden for det analyserede objekt given norm. Men hvad betyder det, når Engberg utvivlsomt mener, at de gudelige bevægelser på Kolds tid ligner nutidens græsrodsbevægelser. Eller når Lange – i anden omgang – konstaterer lighed mellem Tietgens og Bonde Nielsens finansoperationer. Er det det samme, der er blevet opdaget, eller er noget forskelligt blevet beskrevet på samme måde? Både Engberg og Lange siger, at deres forskningsgenstand ligner noget andet i deres samtid, og dermed hævder de i en vis forstand, at det er det samme. Er der med andre ord tale om analogi mellem karakteristika ved forskningsgenstandene eller om analogi mellem beskrivelserne? Når man betænker, hvordan Lange selv efter Rerups kritik automatisk opfatter sin beskrivelse som et udtryk for egenskaber ved tingene selv, så er der grund til at være opmærksom på den analogiske tænkemådes forførisshed.

Problematikken lader sig imidlertid også anskue fra en anden vinkel. Kun tilsyneladende fører diskussionen mellem Rerup og Lange til en af-

klaring, men eftersom Lange ikke har blik for den underliggende betydning af Rerups ordvalg, dvs. diskrepansen mellem visse ords denotationer og deres emotionelle ladning, så får han heller ikke Rerups interesse bestemt. Det er imidlertid heller ikke muligt med de inden for historievidenskaben traditionelt anvendte tolkningsmetoder, der fuldstændigt har negligeret psykoanalysens radikale udfordring med dens forsøg på at påvise, at jeget ikke er »herre i sit eget hus«, at den bevidste selvforståelse altid er en form for idealiseret, narcissistisk konstruktion, hvis hensigt er at skjule de splittede begærstyrede processer, som bestandigt er i spil på subjektets scene, og som jeget kun er en affekt af. I og med, at det herskende menneskesyn i historieforskningen ideologisk set kan karakteriseres som idealistisk, har man heller ikke erkendt, at grænsen mellem subjekt og objekt ikke lader sig opretholde. Men subjektet har ikke fuld kontrol over og indsigt i sig selv, ligesom den analyserede tekst heller ikke er klart afgrænset fra analytikerens person og begær. Interessant i denne forbindelse er et bestemt udsagn i Vagn Dybdahls anmeldelse (*Information*, 22.4. 1978), hvori det antydes, at Langes tolkning er styret af en identificering:

En række sammendrag og bogens store konklusion til sidst viser imidlertid også forfatterens åbenbare talent for at se de store sammenhænge. Han forbinder her på en lykkelig måde de økonomiske, tekniske og politiske tråde. Det spændende er imidlertid at Ole Lange på samme tid i realiteten tillægger Tietgen de samme evner.

Ganske vist benægter Dybdahl ikke Langes tolkning af Tietgen, men han drager heller ingen metodiske konsekvenser. Naturligvis er det ikke kun Lange, som ubevidst fascineres af den person, han biograferer. Selv ser han resultatet af sit arbejde som udslag »af tilfældigheder og menneskeligt letsind«, hvilket imidlertid dementeres, når man retrospektivt betragter resultatet af Langes erkendelsesinteresse i form af værkerne om Tietgen og H. N. Andersen samt artiklerne om Bonde Nielsen. Denne forskydning dækker naturligvis over andet end det åbenlyse krukkeri; et svar herpå skal formodentlig søges i grundlaget for hans tekstproduktion, hvis æstetisk-sanselige kvaliteter er iøjnefaldende.

Til illustration af subjekt-objekt-problematikken kan John Chr. Jørgensens pædagogiske metodeartikel, »Leif Panduro. En moderne forfatterbiografi og dens tilblivelsesproces«, (*Fund og Forskning*, XXVIII, 1988), tjene. Heri ser han den biografiske genres grundidé således: »at beskrive og fortolke et liv, dets gerning og værk, som en helhed« (14). For at kunne udmønte denne helhed kræves imidlertid, at forskeren selv er nået frem til

et bestemt udviklingstrin; John Chr. Jørgensen opfatter det som et spørgsmål om modenhed:

Jeg kunne først tage fat på biografien, da jeg havde nået omtrent den alder, Panduro havde, da jeg mødte ham. For ti år siden var fyrrårskriser og dødsangst for mig noget, der hørte min forældregeneration til. Nu var jeg selv kommet til et sted i livet, hvor jeg havde forudsætninger for at forstå væsentlige dele af Panduros sene forfatterskab indefra. [16]

Det er indlysende, at en vis modenhed er nødvendig, men i biografien om *Leif Panduro* (1987) demonstrerer John Chr. Jørgensen ikke en fordybet analytisk indsigt, der kvalitativt adskiller sig fra et tidligt arbejde som f.eks. *I Panduros verden* (1974), der er en grundig analyse af TV-spillet *I Adams verden*. Imidlertid dementerer han sin egen påstand om modenhed, idet han simpelthen identificerer sig med sit objekt, hvilket afslører det driftsmæssige grundlag.

Som Panduro havde gjort i 1965, da han skulle gennemskrive *Den gale mand*, gjorde jeg i 1986, da jeg skulle skrive biografien om den »gale« Panduro. Jeg rejste til Paris for at koncentrere mig. Rejsen havde yderligere det formål at »researche« i Frankrig, som var det eneste land uden for Norden. Panduro havde et nært forhold til. Han var dybt interesseret i fransk historie og kultur. Paris var hans globale favoritby. [23]

Men John Chr. Jørgensen er slet ikke opmærksom på sit ubevidste ønskes rolle. Research-formålet er den harmløse forestilling, der dækker den ubevidste. Den emotionelle drivkraft bag Pariser-opholdet stammer netop ikke fra Panduros tekster eller det sekundære biografiske materiale, men primært fra biografen. Overføringen har i øvrigt til følge, at Panduros liv og forfatterskab tolkes ind i en individuatorisk* forståelsesramme, hvilket gang på gang undermineres af det konkrete stof. Men John Chr. Jørgensen opfanger aldrig det signal, som ønskeforestillingen om Panduros udvikling udsender, og tolkningsnøglen til hans egen ubevidste konflikt benyttes derfor ikke; han skriver:

Langsomt i udforskningsprocessen var opstået en idé om en disposition i fire afsnit med hver fire kapitler, bygget op efter forfatterens udvikling, hans mere og mere omfattende accept af sig selv, symboliseret ved navnene *Leif*, *Pan*, *Panduro* og *Leif Panduro*. [24]

* Ifølge C. G. Jung findes der i ethvert menneske en potentiel medfødt udviklingsplan, som følger et universelt mønster, men som indenfor denne ramme giver det enkelte individ sit helt særlige præg. Realiseringen af denne helhedsplan kaldes for individuationsprocessen.

Med anvendelsen af denne talsymbolik understreges biografens behov for helhed. I kompositionen møder læseren John Chr. Jørgensen og ikke den biograferede, hvilket turde være en selvfølgelighed – blot ikke for John Chr. Jørgensen. Problemet er tvetydigt: på den ene side levede Panduro ikke op til sine iboende muligheder, ej heller forsonede han sig med sine mindreværdige sider, og på den anden side postulerer hans biograf en helhed, der primært er udtryk for en ønskeforestilling, og som i projiceret form manifesteres i kompositionen. Biografien er således svar på spørgsmålet om biografens bevidste virkeliggørelse af sin individualitet, hvilket teksten netop ikke stiller, fordi de nødvendige ubevidste komponenter ikke er integreret i bevidstheden. Det interessante er således ikke, hvad teksten siger, ej heller hvordan det siges, men hvad der tilsigtes eller opnås gennem den måde, på hvilken teksten siger det, den siger.

At John Chr. Jørgensen både har kunstneriske og videnskabelige ambitioner vedrørende biografien er klart. Herom hedder det:

At skrive en biografi er en koncentrationsproces på linje med det at skrive en roman. En biografi er en fortælling om et menneskes liv. Den skal helst skrives i ét sug, og biografen skal ligesom den skønlitterære forfatter komponere meget bevidst, hvis han vil give læseren den oplevelse at følge et menneskes liv gennem opgang og nedgang. En god biografi skal ligeså lidt som en god roman udtømme sine pointer i det første kapitel. Den portrætterede forfatter skal om muligt blive ligeså levende på biografens sider som en hovedperson i en roman. Der skal være miljø omkring ham. Man må kunne forstå, hvorfor han er, som han er, og hvorfor han handler, som han gør. Bipersonerne skal også have liv.

Researchen er videnskabelig med elementer af journalistik og detektivisk metode. Nedskrivningsprocessen har lighed med kunstnerisk arbejde. Resultatet, biografien, er – ideelt set – kunst i fremstillingsform og virkning, videnskab i kontrollerbar og fyldestgørende dokumentation. Når det drejer sig om meningsmæssig og stilistisk konsekvens og om indre tematisk sammenhæng, mødes kunsten og videnskaben i stærkt beslægtede krav. [24]

Ud over, at John Chr. Jørgensen med sit arbejde gerne vil have del i den aura, der omgiver kunsten, Panduro og hans kreds, og derfor betragter biografien som »historisk endegyldig« (27) trods nye manuskriptfund og oplysninger, som det videnskabeligt set og af hensyn til fremtidige interesserede læsere ville være vigtigt at få integreret i fremstillingen, betyder det kunstneriske aspekt, vellykket eller ej, at den symptomale læsemåde kan afdække de elementer, der styrer meningsproduktionen – eller med den norske litteraturforsker Atle Kittangs ord – »vise – bak det 'diktaren vil ha sagt' – kva som styrer eller konstituerer denne uttrykksviljen, eller korleis verket *gjer* noko anna og noko meir enn det verkets *røyst seier*« (*Littera-*

turkritiske problem, 1975, 45). John Chr. Jørgensen er da også opmærksom på fortællerproblematikken:

At få placeret sig selv i forhold til det, der skal fortælles er lige så vigtigt. Jeg måtte lære, at man kunne fortolke et menneskes liv ved at *fortælle* om det. At det at afstå fra forklaringer i klarspog ikke var at afstå fra forklaringer i det hele taget. Jeg måtte mange gange slå mig selv over den pædagogiske pegefinger. [24]

Panduro-biografien er imidlertid hverken et raffineret eksempel på kombination af forskellige synsvinkler eller en i videnskabelig og kunstnerisk henseende fascinerende tolkning, hvilket skyldes den manglende satsning. Biografens mere eller mindre bevidste bihensigter har her stillet sig hindrende i vejen, men den største vanskelighed udgøres af biografens tilværelsesforståelse. Det er både et spørgsmål om indlevelse og distancering. At lade sig indskrive i det anderledes er nemlig betingelsen for adgang til egentlig indsigt.

Bibliografi

- Søren Baggesen, »Ernst Bloch 'Tendens latens væsentligt i transmission', oversat og kommenteret samt vedhæftet nogle spredte og tentative teser til det praktisk historiske arbejde i dagens Danmark«, i: Finn Hauberg Mortensen (red.), *Tekst/Historie. Bidrag til historisering af tekstlæsning i gymnasiet*, 1980.
- Walter Benjamin, »Historiefilosofiske teser«, i: *Kulturindustri. Udvalgte skrifter*, 1973.
- Bo Elbrønd-Bek, »Om den historiske fortælling. Historieskrivning og historisk digtning i samspillet mellem fortid og nutid«, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, hæfte 6, 1982.
- »Om den historiske roman«, *Historie, Jyske Samlinger*. Ny række, XIV, 4, 1983.
- »En tragisk klovn. Leif Panduro i biografens skærsild«, *NORDICA – tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik*, bd. 6, 1989.
- Hanne Engberg, *Historien om Christen Kold – en skolehistorisk afhandling*, 1985.
- John Chr. Jørgensen, *Leif Panduro. En biografi*, 1987.
- »Leif Panduro. En moderne forfatterbiografi og dens tilblivelsesproces«, *Fund og Forskning*, XXVIII, 1988.
- Peter Kemp, »Historia och berättelse. Diskussion av nyare historieteori«, *Res Publica*, 11, 1988.
- Atle Kittang, *Litteraturkritiske problem. Teori og analyse*, Oslo, 1975.
- Torben Krogh, *Viggo Hørup. En illustreret levnedsskildring*, 1984.
- »De store personligheder. Og den almindelige historie«, *Kritik*, 72, 1985.
- Ole Lange, *Finansmænd, stråmænd og mandariner. C. F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske. Etablering 1868-76*, 1978.
- *Partnere og rivaler. C. F. Tietgen, Eastern Extension og Store Nordiske. Ekspansion i Kina 1880-86*, 1980.
- Søren Mørch, »Ved tankens magt og talens strøm«, *Kritik*, 70, 1985.
- Niels Kayser Nielsen, »Revolution og arv – en introduktion til Ernst Blochs historieteori«, i:

turkritiske problem, 1975, 45). John Chr. Jørgensen er da også opmærksom på fortællerproblematikken:

At få placeret sig selv i forhold til det, der skal fortælles er lige så vigtigt. Jeg måtte lære, at man kunne fortolke et menneskes liv ved at *fortælle* om det. At det at afstå fra forklaringer i klarspog ikke var at afstå fra forklaringer i det hele taget. Jeg måtte mange gange slå mig selv over den pædagogiske pegefinger. [24]

Panduro-biografien er imidlertid hverken et raffineret eksempel på kombination af forskellige synsvinkler eller en i videnskabelig og kunstnerisk henseende fascinerende tolkning, hvilket skyldes den manglende satsning. Biografens mere eller mindre bevidste bihensigter har her stillet sig hindrende i vejen, men den største vanskelighed udgøres af biografens tilværelsesforståelse. Det er både et spørgsmål om indlevelse og distancering. At lade sig indskrive i det anderledes er nemlig betingelsen for adgang til egentlig indsigt.

Bibliografi

- Søren Baggesen, »Ernst Bloch 'Tendens latens væsentligt i transmission', oversat og kommenteret samt vedhæftet nogle spredte og tentative teser til det praktisk historiske arbejde i dagens Danmark«, i: Finn Hauberg Mortensen (red.), *Tekst/Historie. Bidrag til historieseriering af tekstlæsning i gymnasiet*, 1980.
- Walter Benjamin, »Historiefilosofiske teser«, i: *Kulturindustri. Udvalgte skrifter*, 1973.
- Bo Elbrønd-Bek, »Om den historiske fortælling. Historieskrivning og historisk digtning i samspillet mellem fortid og nutid«, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, hæfte 6, 1982.
- »Om den historiske roman«, *Historie, Jyske Samlinger*. Ny række, XIV, 4, 1983.
- »En tragisk klovn. Leif Panduro i biografens skærsild«, *NORDICA – tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik*, bd. 6, 1989.
- Hanne Engberg, *Historien om Christen Kold – en skolehistorisk afhandling*, 1985.
- John Chr. Jørgensen, *Leif Panduro. En biografi*, 1987.
- »Leif Panduro. En moderne forfatterbiografi og dens tilblivelsesproces«, *Fund og Forskning*, XXVIII, 1988.
- Peter Kemp, »Historia och berättelse. Diskussion av nyare historieteori«, *Res Publica*, 11, 1988.
- Atle Kittang, *Litteraturkritiske problem. Teori og analyse*, Oslo, 1975.
- Torben Krogh, *Viggo Hørup. En illustreret levnedsskildring*, 1984.
- »De store personligheder. Og den almindelige historie«, *Kritik*, 72, 1985.
- Ole Lange, *Finansmænd, stråmænd og mandariner. C. F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske. Etablering 1868-76*, 1978.
- *Partnere og rivaler. C. F. Tietgen, Eastern Extension og Store Nordiske. Ekspansion i Kina 1880-86*, 1980.
- Søren Mørch, »Ved tankens magt og talens strøm«, *Kritik*, 70, 1985.
- Niels Kayser Nielsen, »Revolution og arv – en introduktion til Ernst Blochs historieteori«, i:

- Jørn Erslev Andersen m.fl. (red.), *Ernst Bloch – en introduktion*, Aarhus, 1982.
- Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, Vol. I-III, Chicago, 1984-88.
- *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, redigerad av Peter Kemp och Bengt Kristensson, Stockholm/Lund, 1988.
- Tema: Text och verklighet – Paul Ricoeur, *Res Publica*, 9, 1987.
- Karsten Thorborg (udg.), *Hørup i breve og digte*, 1981.